

CENGİZ HAN VE
BÜTÜNCÜL DÜNYA TASAVVURU

GENGHIS KHAN AND HIS HOLISTIC WORLDVIEW

Prof. Dr. Ekrem Kalan
Akdeniz Üniversitesi

Prof. Dr. EKREM KALAN | Akdeniz Üniversitesi |
ekremkalan[at]alanya.edu.tr | ORCID: 0000-0002-7944-299X

Ekrem Kalan, 2002 yılında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. 2005 yılında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nden yüksek lisans derecesini, 2011 yılında Kazan Federal Üniversitesi'nden doktora derecesini aldı. 2012-2015 yılları arasında Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde öğretim üyesi ve T.C. Başbakanlık Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) Ulanbator PKO'da Program Koordinatörü olarak görev yaptı. 2015 yılı sonunda Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Orta çağ Tarihi Anabilim Dalına Öğretim Üyesi olarak atandı. 2019 tarihinden itibaren Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi Rektörü olarak görevine devam etmektedir. Kalan'ın biri editörlüğünü yaptığı "Moğolların Gizli Tarihçesi" olmak üzere yayınlanmış 4 adet bilimsel kitabı ve çeşitli dillerde yayınlanmış çok sayıda bilimsel makale ve bildirileri ile uluslararası ödülleri bulunmaktadır.

Prof. Dr. EKREM KALAN | Akdeniz University |
ekremkalan[at]alanya.edu.tr | ORCID: 0000-0002-7944-299X

Ekrem Kalan graduated from Mimar Sinan Fine Arts University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History in 2002. He received MA from Mimar Sinan Fine Arts University in 2005 and PhD from Kazan Federal University in 2011. Between 2012 and 2015, he worked at Pamukkale University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History. He served as the Program Coordinator at the Prime Ministry Turkish Cooperation and Coordination Agency (TIKA) Ulanbator PKO. At the end of 2015, he was appointed as a faculty member at Akdeniz University, Faculty of Letters, Department of History. He has been working as the Rector of Alanya Alaaddin Keykubat University since 2019. Kalan has 4 scientific books published, one of which is "The Secret History of the Mongols", of which he is the editor, and many scientific articles and papers published in various languages, as well as international awards.

CENGİZ HAN VE BÜTÜNCÜL DÜNYA TASAVVURU

Öz

Cengiz Han liderliğinde Moğol birliğinin sağlanması neticesinde ortaya çıkan Moğol İmparatorluğu, dünyanın gelmiş geçmiş en büyük kara imparatorluğu olarak dünya tarihine damgasını vurmuştur. Böylesine büyük bir devleti kurmak kadar, ayakta tutmak çok zordur. Bu sebeple de Cengiz Han tarafından ilkeleri ortaya konan ve Cengiz Yasası ile bilinen Bozkır Yasası ile de gelecek nesillere aktarılan halkın tevaccühünü kazanmaya yönelik politikası sayesinde devletini; siyasi, ekonomik ve kültürel açıdan bir cihan devleti hüviyetine kavuşturmayı başarmıştır. Cengiz Han'ın ortaya koymuş olduğu bu politikanın temellerinin Türk cihan hâkimiyeti anlayışıyla da örtüştüğünü mutlak suretle belirtmekte fayda vardır.

Cengiz Han'ın gerek Çin'de gerekse de Türk devlet geleneğinde olduğu gibi tek tanrı ve tek devlet anlayışına sahip olması nedeniyle siyasi, ekonomik ve kültürel açıdan da bütüncül bir dünya tasavvurunun gereklerini ortaya koyduğu icraatlarında neşvünema bulmuştur. Cengiz Han'ın halefleri de Avrasya başta olmak üzere hâkim oldukları tüm topraklarda onun bu tasavvurunu devam ettirmişlerdir. Moğol İmparatorluğu, XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yüzyılı aşkın bir süre boyunca Avrasya'da hüküm sürmüş, Moğol Hanlarının izlemiş oldukları politikalarla bütüncül dünyanın da ilk ve en önemli örneklerinden birisini teşkil etmiştir.

Anahtar Kelimeler

Cengiz Han, Moğollar, İpek Yolu, Dinî Hoşgörü, Bütüncül Dünya

GENGHIS KHAN AND HIS HOLISTIC WORLDVIEW

Abstract

The Mongol Empire, which emerged as a result of the Mongol unity under the leadership of Genghis Khan has left its mark on world history as the world's largest land empire ever. It is as difficult to establishing establish such an enormous state and to keep it alive. For this reason, thanks to the public diplomacy, which was laid down by Genghis Khan and passed on to future generations with the Steppe Law, which is known as the Genghis Law, it has succeeded in attaining the identity of a world empire politically, economically, and culturally. It is worth mentioning that the foundations of this policy put forward by Genghis Khan correspond to the Turkic perception of world domination.

As Genghis Khan believed in one God and one state as is the case according to Chinese and the Turkic state traditions. He put forward a holistic worldview in political, economic, and cultural terms: Genghis Khan's successors also continued to further his vision in all the lands they conquered, and especially in Eurasia which they dominated. After the second half of the XIIIth century, Mongol Empire ruled in Eurasia for more than a century and has been one of the first and most important examples of the holistic worldview with the policies followed by the Mongolian Khans.

Keywords

Genghis Khan, Mongols, Silk Road, Religious Tolerance, Holistic World

GİRİŞ

Moğol İmparatorluğu'nun kuruluşu, Avrasya'da yeni bir barış ve huzur ortamının yeniden tesis edilmesi anlamında önemli bir gelişmedir. Nitekim Cengiz Han daha saltanatının ilk yıllarından itibaren ticaretin önemini kavramış ve ticari faaliyetlerin geliştirilmesine yönelik çalışmalar yapmıştır. Cengiz Han bu amaçla büyük ticaret kervanları kurarak, bu kervanları Çin ile Orta Asya arasında ticaretin kalkınması amacıyla iki bölge arasında sevk ettirmiştir. Cengiz Han Çin ile Orta Asya arasında ticareti geliştirmek amacıyla büyük ticaret kervanları kurarak, bunları iki bölge arasında sevk etmiştir. Bilindiği üzere Otrar Olayı'nda Moğol olmasalar bile 450 kişiden oluşan Cengiz Han'a ait ticaret kervanının Otrar Valisi İnalçuk tarafından katledilmesi ve mallarının yağmalanması, Harezmsahlara üzerine sefere çıkılmasına ve Türkistan sahasının Moğollar tarafından işgaline yol açmıştır.¹ Cengiz Han'ın Avrasya ticaretine yönelik pozitif politikası, birkaçı dışında, ardılları tarafından da devam ettirilmiştir.

Büyük Moğol İmparatorluğu'nun kurulmasıyla birlikte Orta Doğu ve Orta Asya ticareti de büyük ölçüde Moğol Hanları'nın kontrolü altına girmiştir. Böylece X. yüzyılın ikinci yarısında Hazar Kağanlığı'nın gücünü kaybetmesinden sonra ilk kez Avrasya transit ticaret yolları tek bir siyasi otorite altında yeniden birleştirilmiştir. Bu da bu geniş coğrafyadan geçen ticaret yollarının önemini yeniden artırmıştır.

Moğolların Avrasya'nın kontrolünü ele geçirmelerinin ardından bölgede ticarî ve ekonomik ilişkiler bir süreliğine bozulmuş olsa da Moğollar bölgedeki Türk kabilelerini merkezî ve güçlü bir devletin idaresinde birleştirmiş ve bölgede siyasi, ekonomik ve kültürel gelişimin önünü

¹ Vasiliy Vladimiroviç Bartold, *Soçineniya, T. I. Turkestan v epohu mongol'skogo naşestviya*, Moskva: İzdatelstvo Vostoçnoy Literaturi, 1963, s. 465.

yeniden açmaya çalışmışlardır. XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı Avrupa ile Doğu Asya'yı birbirine bağlayan ana ticaret yolları -ki bunların en önemlisi İpek Yolu- kuzeye doğru kaymış ve Altın Orda topraklarından geçmeye başlamıştır². Ticaret yollarının Orta Doğu'dan kuzeye doğru yer değiştirmesinde en önemli etken şüphesiz XII-XIII. yüzyıllarda Orta Doğu'ya yönelik Haçlı Seferleri ile devamındaki İlhanlı-Memluk mücadeleleridir.

İPEK YOLU'NUN KONUMU VE ÖNEMİ

İpek Yolu'nun baştanbaşa kat ettiği Avrasya'nın bir haritasını elimize alıp bakacak olursak, Orta Asya'nın tarihe mâl olmuş büyük medeniyetlerin merkezinde yer aldığı görülecektir. Etki alanlarıyla birlikte Orta Asya'nın, Sarı Deniz ve Doğu Çin Denizi'nden Hazar Denizi'ne kadar yaklaşık 5200 kilometrelik bir alana uzandığı anlaşılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Ortaçağ'da büyük ticaret yolu olarak sadece Büyük İpek Yolu'nun olduğu, İtil (Volga), Özi (Dnyeper) ve Çulman (Kama) gibi Deşt-i Kıpçak ile Doğu Avrupa'ya yönelik ticaret yollarının ise sadece onu tamamlayan ticaret yolları olduğu açıkça görülür.

Büyük İpek Yolu'nu ağırlıklı olarak ipek ticaretinin yapıldığı bir ticaret yolu olarak görmek, İpek Yolu'nun dünya kültür ve medeniyetine yapmış olduğu katkıları görmezlikten gelmek olur. İpek Yolu'nun buradaki rolü çok daha fazladır. Zira bu yol üzerinden sadece Doğu ile Batı arasında ticarî mallar taşınmamış, bargirlerin sırtında aynı zamanda kültürel unsurlar da teati edilmiştir.³ İpek Yolu'nda kervanlarla birlikte Doğu ile Batı arasında tüccarların yanı sıra, diplomatlar, ajanlar, maceraperestler, işçiler, zanaatkârlar, çiftçiler, hacı adayları gibi toplumun farklı kesimlerinden insanlar da yer değiştirmekteydi⁴. Bu yer değiştirmelerin neticesinde İpek Yolu vasıtasıyla Avrasya halkları pek çok yenilikle tanışma fırsatı bulmuştur. Bunlar arasında sanat (dans, müzik, görsel

² İpek Yolu'nun kuzeye kayarak Altın Orda topraklarından geçmesi ve Moğolların bu güzergâhtaki ticaret politikaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ekrem Kalan, "XIII.-XIV. Yüzyıllarda Kuzey İpek Yolu ve Altın Orda Hanlarının Ticaret Politikası", *Avrasya Etüdleri*, 45 (2014), s. 43-62.

³ *Édoard Vasil'evich Rtveldze, Tsvivilizatsii, gosudarstva, kulturni Tsentral'noi Azii, Taşkent, 2005, s. 196.*

⁴ Ekrem Kalan, "Orta Çağ'da İpek Yolu'nda Diplomat ve Ajan Olarak Tüccarlar", haz., Fahri Atasoy, *Yükselen İpek Yolu II. Cilt İpek Yolu'nda Bilgi ve Siyaset*, Ankara: Türk Yurdu Yayınları, 2016, s. 185-190.

sanatlar ve mimari), dinî inanış (İslam, Hristiyanlık, Mazdeizm, Budizm ve Maniheizm), yeni teknolojileri (ipek, barut ve kâğıt üretimi) saymak mümkündür. Bu yönüyle İpek Yolu, kültürleri birbirine yaklaştırmış hatta ortak bir kültür dairesinin de oluşumuna katkıda bulunmuştur. İpek Yolu'nun son altın çağında bu misyonu Cengiz Han liderliğindeki Moğollar üstlenmişlerdir.

AVRASYA'DA TİCARETİN GELİŞİMİ

Cengiz Han'ın bütüncül dünya tasavvurunun bir tezahürü olarak ardılları da tüm Avrasya topraklarında ticareti geliştirmek amacıyla bir takım önemli adımlar atmışlardır. Bunların ilki ticaret yollarının güvenliğini sağlamaları ve bu yollar üzerindeki kervansarayların tadilatını yapmaları ve hatta yenilerini inşa etmeleridir. İzlemiş oldukları bu politikalarla Moğollar, Avrasya'nın ticari-ekonomik ilişkileri bağlamında son derece etkin rol oynamaya başlamışlardır. XIV. yüzyılda Celâyirîliler hizmetinde çalışan üst düzey bürokrat Muhammed İbn Hinduşah Nahçivanî, devletlerin ekonomik gelişiminde ticaretin rolünün altını çizerek, tüccarların rahatlıkla ticaret yapabilmeleri için kendilerine uygun şartların -özellikle de ulaşım vasıtalarının- sağlanması gerektiğini, bunun sağlanamaması durumunda ticarî faaliyetlerin sekteye uğrayacağını ve bunun da toplumsal hayatta sorunlara yol açacağını ifade etmektedir.⁵ Bu sebeple de ticareten bahsederken mutlaka yollar ve posta sistemine de değinmek gerekir. Yolların iyileştirilmesi ve yeni yolların yapılması gerek ülkenin idaresi gerekse de ticarî faaliyetlerin rahatlıkla gerçekleştirilebilmesi için elzemdir.

Bu bağlamda düşünüldüğünde babası ve amcasıyla İran ve Ermenistan üzerinden Hindistan ve Çin'e ulaşan Marko Polo'nun seyahatnamesi⁶ hem kervan yolları hem de denizyolları ve limanlar hakkında kıymetli bilgiler içermektedir. Plano Carpini, Wilhelm Rubruck gibi Fransisken rahipleri de Doğu Avrupa ile Orta Asya'nın ticaret yolları hakkında önemli bilgileri seyahatnamelerinde paylaşmışlardır. Onların eserleri üzerinde yapılan

⁵ Vagif Ziiâddin oğly Piriyev, "Muhammad ibn Hinduşah Nahçivani o nekotorih voprosah organizatsii torgovli", *Blijniy i Sredniy Vostok: Tovarno-denejnyje otnoşeniya pri feodalizme*, Moskva: Nauka, 1980, s. 194.

⁶ Marco Polo, *Kniga Marko Polo*, Moscow: Izdatelstvo Geograficheskoi Literatury, 1955; Bkz. A. G. Yurchenko, *Kniga Marko Polo: zapiski puteşestvennika ili imperskaya kosmografiya*, SPB, 2007.

analizler Moğol İmparatorluğu'nun başkenti Karakurum'a ve daha sonraları Pekin'e giden Avrupalı tüccar ve elçilik heyetlerinin güzergâhlarını belirlemeye imkân vermektedir. Elçilerin yolu Karadeniz üzerinden Altın Orda başkenti Saray şehrine, oradan da İpek Yolu'nun kuzey kolu üzerinden Aral Denizi'nin kuzeyine, oradan Yedisu ve Doğu Türkistan üzerinden Karakurum'a kadar uzanıyordu. Yine Orta Doğu, Anadolu, İstanbul, Kırım, İdil boyu, Orta Asya (Ürgenç, Buhara, Semerkant) Hindistan ve Çin'e kadar uzanan geniş bir coğrafyayı bizzat gezerek anlatan İbn Battuta'nın seyahatnamesi de en az Marko Polo'nun seyahatnamesi kadar kıymetlidir. Bu meyanda Johannes Schiltberger⁷ ve Rui Gonzales Clavijo'yu⁸ da Moğol dönemindeki ulaşım ağları ve güzergâhları noktasında verdikleri bilgiler açısından müstesna bir yere koymak gerekir. Yukarıda bahsedilen kaynaklardaki bilgileri arkeolojik verilerle birleştirdiğimizde Cengiz Han Moğolları'nın idaresinde Avrasya ticaret yollarında ve ticaret sisteminde köklü değişiklikler yaşandığı karşımıza çıkmaktadır.

İPEK YOLU'NDAKİ TİCARET MERKEZLERİ

Yukarıdaki seyahatnameler vasıtasıyla İpek Yolu'nun güzergâhları hakkında bilgi elde edildiği gibi yol üzerindeki şehirler hakkında da elimizde önemli veriler bulunmaktadır. İpek Yolu üzerinden Doğu ve Batı arasındaki ticarete özellikle Deşt-i Kıpçak ve Türkistan şehirleri, sahip oldukları coğrafi ve stratejik konumlarından dolayı son derece önemli bir fonksiyon üstlenmekteydiler. XIV. yüzyılın başlarına ait Toscana Anonimi'nde "*Kim ki Cenova ve Venedik'ten Çin'e gitmek isterse; alabildiği kadar keten kumaş, ince ve kalın çuha satın almalı sonra direkt yolun bulunduğu Tana'ya gitmelidir. Orada öküzlerin, atların veya develerin çektiği arabalarla karayolundan mallarını naklettirebilir. Tana ile Hacıtarhan arasındaki yol öküzlerin çektiği arabalarla 25, develerin çektiği arabalarla ise 12 günlük bir yoldur. Bu yol üzerinde güvenliği sağlamak üzere silahlı Moğol ve Tatarlarla karşılaşmak mümkündür. Hacıtarhan'dan Saray şehrine kadar 1 günlük mesafe vardır. Bu yolda da yine Tatarlarla karşılaşılabilir. Aynı gün nehir geçilir. Saray şehrinde Saraycık'a kadar 8 gün boyunca nehir yolu kullanılır. Her ne kadar suyolu gibi kervan yolu da olsa,*

⁷ Puteşestvoie İvana Şil'tberhera po Yevrope, Azii i Afrike s 1394 po 1427g., haz.i F. Brun, Odessa, 1866.

⁸ Ruy González de Clavijo, Dnevnik puteşestvoiya v Samarkand ko dvory Timura (1403-1406), haz., İ. S. Mirokova, Moskva: İzd. Nauka, 1990.

malların kaybolması açısından suyolları daha az risk taşımaktadır. Saraycık'tan Ürgenç'e develerle 20 günde ulaşmak mümkünken, öküz arabalarıyla bu süre 40 güne çıkmaktadır. Beraberinde malları olanlar isterlerse Ürgenç'e uğrayabilir. Nitekim Ürgenç, kumaşları satıp, gümüş sumlar kazanabileceğiniz karlı bir ticaret şehridir. Yine istenirse beraberindeki kumaşların en incelerinden birkaç balyayı burada satarak, yola gümüş sumlarla devam edilebilir. Ürgenç'ten Otrar'a kadar develerle 35-40 günde ulaşmak mümkündür. Beraberinde malı olmayanlar Ürgenç'e uğramadan 50 günde Saraycık'tan direkt olarak Otrar'a da gidebilirler. Bu yol kadar iyi bir ticaret yolu yoktur, tabi ki gümüş sumunuz varsa. Aslında en iyisi kumaşlarla birlikte Ürgenç'e gelerek, malları burada satmak en büyük kârı kazandırır. Otrar'dan Almalık'a kadar yük eşekleriyle seyahatin süresi ise 45 gün olup, yolda sürekli savaşçı Moğollarla karşılaşsınız. Almalık'tan Kamesu'ya yine eşeklerle 70 günde ulaşırsınız. Kamesu'dan ... (metinde eksik) Nehri'ne ulaşp, 45 günlük at veya nehir yolculuğuyla Kassay'a varılır. Orada (Kassay) eldeki bütün gümüş sumları satarak, yerine bütün Çin'de ticarete kullanılan ve Kağan'ın mührünün bulunduğu balış adı verilen kâğıt paralardan almak gerekir. Kassay'dan Çin'in başkenti Kanbalık (Hanbalık-Pekin)'a kadar 30 günde ulaşılır. Tana'dan itibaren bütün yolculuğun süresi kara ve suyoluyla toplam 284 gündür.”⁹ şeklinde ifade edilmektedir.

Moğolların kontrolündeki ticaret merkezleri hakkında bilgi veren bir diğer kaynak Kilikya Ermeni Kralı I. Hetum'un yolculuğu ile ilgili kayıtlardır. Kendisi 1254-1255 yıllarında Mengü Kağan'ın Ordası'na, Orta Asya'ya, bir seyahat gerçekleştirmiştir. Kral Hetum, Kilikya Ermeni Krallığı başkenti olan Sis'ten İdil boyundaki Batu'nun Ordası'na gitmiştir. Bu konuda nakledilen bilgi ise şu şekildedir: “...Sonra Onu Hazar Denizi'nin kıyısından Mengü Kağan'a doğru uzun bir yola çıkardılar. Marsri ayının altısında (13 Mayıs) yola çıkan Hetum Ayeh (Yayık) Nehri'ni geçerek, Batu ile Mengü Kağan arasındaki yolun tam ortasında bulunan Op (Ürgenç) şehrine ulaştı. Ergiç (İrtiş) Nehri'ni aşarak, Nayman ülkesine vardılar ve oradan Kara-Kitay'a ve nihayet gori ayının dördünde (13 Eylül) Tataristan (Moğolistan)'a geldiler.”¹⁰ Bu iki kaynakta da seyahat güzergâhı açıkça verilmekte olup, böylece dönemin İpek Yolu'nun da güzergâhı hakkında net bilgiler verilmektedir.

⁹ A. G. Yemanov, *Sever i Yug s istorii kommertsii: na materilah Kafı XIII- XV vv.*, Tümen: İzd. Pytpa, 1995, s. 149-150.

¹⁰ Kirakos Gandzaketsi, *İstoriya Armenii, haz., L. A. Hanlaryan, Moskva: İzd. Nauka, 1976, s. 58.*

MOĞOLLARIN İPEK YOLU'NDA KURDUĞU TİCARET AĞI

Moğollar, Çin, Hindistan, Orta Asya ve İran ile ticarî ilişkileri canlandırmak için ticaret yollarının yanında posta sistemine de büyük bir önem vermişlerdir. XIII. yüzyılda içerisinde yedek atların tutulduğu ahırlar, atlar için arpa ve burada kalan postacının dinlenip, karnını doyurabileceği “Yam” adı verilen menziller Büyük Moğol İmparatorluğu genelinde inşa edilmiştir.¹¹ Genellikle bu yamalar, 30 ile 50 km mesafe ile yani başka bir deyişle Altın Orda topraklarındaki önemli kervan yollarında 1 günlük mesafede inşa edilmekte ve bu şekilde ülkedeki tüm şehirleri ve limanları birbirine bağlamaktaydılar. Yam sistemiyle beraber kervansaraylar ülkenin en önemli ticari arterlerini oluşturmaktaydı.¹²

İlhanlı Veziri meşhur tarihçi Reşidüddin Fazlullah (1247-1318) ünlü eseri Cami'üt-Tevârih'te yam sistemi hakkında detaylı bilgiler aktarmaktadır: “Çin tarafından bu şehre kadar (Karakurum) yamalar sıralanmıştır... Her 5 fersahta 1 yam bulunmaktadır. Toplam 37 yam yer alır. Her yamda oranın güvenliğini sağlamak üzere 1000 asker görev yapmaktadır. Kağan (Ögödey) her gün buraya (Karakurum'a) çeşitli bölgelerden 500 araba yiyecek ve içecek getirilip, ihtiyaç dahilinde kullanılmak üzere ambarlarda muhafaza altına aldırıldığı bir sistem tesis etmişti. Tahul ve şarap taşınması için de o kadar büyük arabalar kullanıyorlardı ki, her bir arabayı ancak 8 öküz çekebiliyordu.”¹³ Yam sistemi sayesinde diğer Moğol uluslarının imparatorluk merkeziyle iletişimi de sağlanmıştır. Yam sistemi Moğol İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra da Rusya tarafından şehirler ve diğer yerleşim yerleri arasında kullanılmaya devam etmiştir. Hatta Rusya'nın posta teşkilatının temeli de yine yam sistemine kadar dayanmaktadır.

Ticaret, özellikle de kervan ticareti, güvenli yollarda rahatlıkla gerçekleştirilebilirdi. Bu sebeple de tüccarlar gerekli şartların sağlandığı güzergâhlarda ticaret yapmayı her daim tercih etmişlerdir. Yine pazarların gelişimini, güvenliğini sağlamaları da önemli bir adım olarak karşımıza çıkmaktadır. Moğollar bu amaçla ticaret yollarının güvenliğine büyük

¹¹ Jean Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, çev., A. Kazancıgil, A. Bereket, İstanbul: Kabcı Yayınları 2001, s. 268.

¹² Damir İshakov ve İ. L. İzmailov, *Etnopolitiçeskaya iztoriya tatar*, Kazan: İzd. İman, 2000, s. 108.

¹³ Raşid Ad-Din, *Sbornik Letopisey Tom II*, haz., Yu. P. Verhovskiy, Moskva-Leningrad: İzd. AN SSSR, 1960, s. 41.

önem vermişlerdir.¹⁴ Ayrıca Hanlar hem iç hem de dış ticaretin güven içinde gerçekleştirilmesini temin etmek için kervan yolları kadar pazarların da haydutlar ve hırsızlardan korunmasına yönelik tedbirler almışlardır. Bu amaçla “tutgaul” adı verilen özel birliklerle bir yandan yolun güvenliğini temin ederken, bir yandan da bu tutgaullar aracılığıyla sorumlu oldukları güzergâhlardaki gümrük ve ticaret vergilerinin toplanmasını sağlamaktaydı.¹⁵ Yine bu ticaret yolları üzerinde tüccarların rahatça seyahat edebilmesi için belli aralıklarla su kuyuları açılmış ve çok sayıda kervansaray inşa ederek, tüccarların burada ihtiyaçlarını karşılamaları ve konaklamaları mümkün kılınmıştır.

Tüccarların ticaret yollarının güvenliği ve tüccarların seyahatlerine dair kıymetli bilgiler veren Pegolotti: *“Tana’dan Çin’e giden yol tüccarların söylediğine göre gece gündüz son derece güvenlidir. Ancak tüccar seyahat esnasında yolda ölürse, malları ve parası öldüğü ülkenin hükümdarına teslim edilir. Eğer ki, vefat eden tüccarın kardeşi veya yakın dostu yanında ise veya varisi varsa bu varlıklar onlara ulaştırılır”*¹⁶ diye anlatır. Moğollar zamanında sadece ticaret yolları için değil, tüm ülkeyi kapsayacak şekilde güvenlik temin edilmişti. Bu sebeple de şehirleri çevreleyen surlar yıkılmış ve devlette siyasi istikrar devam ettiği sürece de yeniden yapılması gündeme bile gelmemişti. el-Ömerî Moğol topraklarındaki genel güvenliği: *“Saray şehri Berke Han tarafından Turan (İtil) Nehri kıyısında kurulmuştur. Şehir, surları olmadan solonçak topraklar üzerinde yer alır”*¹⁷ şeklinde anlatmaktadır. Arkeologlara göre ülkenin dört bir yanında yeni kurulan şehirlerde herhangi bir savunma duvarı veya sur bulunmamaktadır. Zira Moğollar şehirleri duvarların değil, ülkenin kendisinin koruduğunu düşünürler.

Altın Orda tüccarları çeşitli ülkelerdeki uluslararası ticaret fuarlarına da katılarak, bir yandan kendi ürünlerinin satışını yaparken, bir yandan da farklı ülkelerden gelen tüccarların mallarını satın almaktaydılar. Ticaret fuarları uluslararası ticaret adına büyük bir önem taşımaktaydılar.

¹⁴ Xinru Liu, *The Silk Road in World History*, New York: Oxford University Press, 2010, p. 117.

¹⁵ Ekrem Kalan, *Zolotaya Orda (Ulus Cuçi) i stram Vostoka: torgovo-ekonomičeskiye vzaimootnoşeniya vo vtoroi polovine XIII-XIV vv.*, Kazan: İnstitut istorii im. Ş. Marcani AN RT, 2012, s. 116.

¹⁶ Francesco Balducci Pegolotti, *La Pratica Della Mercatura*, haz., A. Evans, Massachusetts: Medieval Academy of America, 1936, s. 21-23.

¹⁷ *Sbornik materialov, otnosyaşışsya k istorii Zolotoi Ordı (SMİZO)*, T. I İzveçeniya iz soçineniy arabskih, sobrannıye V.G. Tizengauzenom, Sankt Peterburg: Tip. İmp. AN, 1884, s. 241.

Fuarların toplanma sıklığı fazla olmasa bile uzun süre tüccarlara hizmet vermekteydiler. Kayseri'deki Yabanlu Pazarı¹⁸ ile Sivas gibi Orta Anadolu şehirlerindeki ticaret fuarları dışında Buhara'daki Moh Pazarı¹⁹ gibi çok sayıda fuar kaynaklarda zikredilmektedir. Bu fuarlar, varlıklarını XX. yüzyıla kadar devam ettirmişlerdir. Uluslararası ticaret fuarlarının en önemli faydası şüphesiz yeni teknolojilerin aktarımıdır.

Cengiz Han ile başlayıp, ardıllarınca da devam ettirilen ve uluslararası ticaretin gelişmesine katkı sağlayan bir başka uygulama ise “Ortaklık” müessesesidir. Bu müessese üzerinden uluslararası nitelikteki şirketlere öz sermaye sağlamak yoluyla başta Cengiz Han olmak üzere halefleri ve hanedan üyelerinin destekleri zikre şayandır. Ortak kelimesinin manası, Altın Orda Hanları'nın yarlıklarında ve kroniklerde, “*ticaret birliğinin (şirket) üyesi olan tüccar*” olarak verilmektedir. Farsça kaynaklarda “Ortaklık” ile ilgili bilgilere rastlamaktayız. Artan dış ticaret, kredili ticaret ve “Ortaklık” müessesesinin ortaya çıkışını sağlamıştır.²⁰

İranlı meşhur tarihçi Reşidüddin, Câmî'ü't-tevârih adlı eserinde defalarca “Ortak”²¹ terimini kullanmaktadır. Yine İranlı tarihçi Cüveynî de Ögedey Han devrini anlatırken, “Ortaklık” müessesesi hakkında detaylı bilgiler vermektedir: “... ve ortağı gelip ondan (Ögödey Han) 500 balişi sermaye olarak aldı. Ortak bir süre sonra geri gelip hiç parası kalmadığını mantıksız bir gerekçeyle anlattı. Buna rağmen Han, ortağa yeniden aynı miktarda paranın verilmesi emrini verdi. Bir yıl sonra adam yeniden gelip, iflas ettiğini ve parasının kalmadığını başka bir mazeretle anlattı. Tekrar kendisine 500 baliş verilerek, gönderildi...”. Bu türden ortaklıklar küçük şirketlerin ortaya çıkmasına imkân vermiştir. Ayrıca belirtmek gerekir ki, bu türden firmalar ve tüccarlar Moğol Hanları ile yakın ilişkiler içerisindeydiler.²²

¹⁸ F. Sümer, *Yabanlu Pazarı- Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1985.

¹⁹ Narshakhi, *The History of Bukhara*, çev., Richard N. Frye, Cambridge-Massachusetts: The Mediaeval Academy of America, 1954, s. 20.

²⁰ German Fedorov-Davydov, *Obşestvennyy stroi Zolotoy Ordı*, Moskva: İzd. Moskovskogo universiteta, 1973, s. 81; Liu *The Silk Road in World History*, p. 117.

²¹ Raşid Ad-Din, *Sbornik Letopisey Tom II*, s. 51, 57, 58.

²² Boris Dmitrievich Grekov ve Alexander Yuriyeviç Yakubovski, *Zolotaya Orda i yeyo padeniye*, Moskva-Leningrad: İzd. AN SSSR, 1950, s. 155.

Moğol Hanları, Cengiz Han'ın yaptığı gibi ticareti ve tüccarları desteklemekle kalmamış, bizzat ticari faaliyetlere katılmışlardır. Devlet hazinesinden borç alarak, ticaret yapan “Ortaklar”, borçlarını belirlenen vadede geri ödemekle yükümlüydüler. Asya topraklarında “Ortaklık” genellikle Müslüman tüccarlarla yapılmaktaydı.²³ Ülkede ticaretin geliştirilmesi ticaretten büyük gelir elde eden hanlar ve aristokratlar tarafından desteklenmekteydi. Moğol İmparatorluğu'nun büyük şehirlerinde seçkin aristokratların ve hanedan üyelerinin de katıldığı tüccar-ortak birliği (şirket) bulunmaktaydı.²⁴ Bu ticaret birlikleri büyük ticaret kervanları kurarak ticarî faaliyetler gerçekleştiriyordu. Bu ortaklık sayesinde aristokrat ve hanedan üyesi olup da yılda yaklaşık 100.000-200.000 dinar civarında gelir elde edenler vardı.²⁵

Bu atılan adımları destekler mahiyetinde daha sonraki dönemde Moğol Hanları tarafından başta İran ve Deşt-i Kıpçak olmak üzere kurulan çok sayıda şehirde zanaat erbabının desteklenmesi neticesinde el sanatları büyük bir gelişme göstermiştir. Yine bu bağlamda tüm imparatorlukta serbest geçiş hakkı tanıyan Moğolca Gerege (Paiza)²⁶ adı verilen tipik pasaportun ilk örneklerinden, belki de en meşhuru, Cengiz Han'ın bütüncül dünya tasavvurunun bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Büyük Moğol İmparatorluğu topraklarında XIII. yüzyıl sonunda 52 farklı siyasi teşekkül tek bir bayrak altında birleşmiş olup, gümrük birliğinin tesisi ile Avrasya ticareti, altın çağını yaşamıştır. Bütün bu hususları göz önünde bulundurduğumuzda Cengiz Han ile başlayan Avrasya'daki ticari anlamdaki bütünleşmenin günümüzdeki global ticaretin dünyadaki ilk ve en belirgin örneklerinden birini teşkil ettiğini görmekteyiz.

²³ Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi I: Kuruluş Devri*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1994, s. 152.

²⁴ Grekov ve Yakubovskiy, *Zolotaya Orda i yeyo padeniye*, s. 153.

²⁵ SMİZO, T. I, s. 244.

²⁶ Raşid Ad-Din, *Sbornik Letopisey Tom III*, haz., A. K. Arends, Moskva-Leningrad: İzd. AN SSSR, 1946, s. 275-278; Dorzhi Banzarov, “Paize, ili metalliçeskiye doşeçki s povelieniyami mongol'skih hanov”, *Sobranie soçineniy-Buryat-Mongol'skiy nauçno-issledovatel'skiy institut kul'turi*, Moskva: İzd. AN SSSR, 1955, s. 140-160.

CENGİZ'İN DİNÎ HOŞGÖRÜ SİYASETİ VE BÜTÜNCÜL DÜNYA TASAVVURU

Cengiz Han'ın bütüncül dünya tasavvurunun kaynakları arasında Moğol İmparatorluğu arazisinde yaşayan insanların din ve inanç özgürlüğünü sağlayan hukuki düzenlemeler de bulunmaktaydı. Bu hukuki düzenlemelerin en temel basamağı olan Cengiz Yasası'nda²⁷ yerin ve göğün yaratıcısı olan bir tanrının varlığına inanmanın gerekliliği birinci esastı. Cengiz de kendisini dinlere karşı tarafsız ve özgür düşünceli bir şekilde gösterirdi. İslam tarihçilerinin eserlerinde Cengiz'in Vâcibu'l-Vücut (bir varlığın gerekliliği) ile ilgili inançlarına işaretler görülmektedir. Bu yüzden de Moğol yarlıklarında "möngge tengri-yin hüçün dor"²⁸ ifadesine sıklıkla rastlamaktayız. Cengiz Han'ın büyük önem verdiği insanların başında danışmanlığını yapan Budist rahip Yeh-lü Ch'u-ts'ai²⁹ ile vergi reformunu yapan devletin ticaret politikasında söz sahibi olan Mahmud Yalavaç³⁰ gibi Türk asıllı Müslüman idarecileri bulunmaktaydı. Cengiz için esas olan hizmetindekilerin dinî inanışları değil, bilgi birikimi ve tecrübeleri ile yetenekleriydi.

Moğollar'ın askerî faaliyetleri ile ele geçirdikleri bölgelerde izlemiş oldukları idarî politikaları birbirinden katî bir şekilde ayrılmaktadır. Nitekim Moğollar, çok uluslu ve çok kültürlü imparatorluğu huzur içerisinde yönetebilmek için dinî hoşgörüyü büyük önem vermişlerdir. Cengiz Han'ın bütüncül dünya tasavvurunun önemli unsurlarından birisi olan dinî hoşgörü anlayışı; Cengiz Han sonrasında ardılları tarafından da önemle takip edilmiştir. Örneğin halefi Ögedey, Cengiz Yasası'na bağlı olmakla birlikte Müslümanlara, Hristiyanlara, Budistlere ve Şamanistlere eşit mesafede durmayı tercih ediyordu. Benzer politikanın örneğini yine Kubilay Han'ın sarayında da görmek mümkündür. Buradan hareketle de

²⁷ Cengiz Yasası ve maddeleri hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Curt Alinge, *Moğol Kanunları*, çev., Coşkun Üçok, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1967.

²⁸ Güyüg Han'ın 1246 yılında Papa IV. Innocent'e gönderdiği mektupta kullandığı mühürde geçmektedir. D. Ölziidolgor, *Mongol ulsın töriin tamga*, Ulaanbaatar, 1999, s.18.

²⁹ Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Atilla/Cengiz Han/Tinur*, çev., M. Reşat Uzmen, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1980, s.227. Bkz. I. de Rachewiltz, "Hsi-yu lu by Yeh-lü Ch'u-ts'ai", *Monumenta Serica-Journal of Oriental Studies*, 21 (1962), s.1-128.

³⁰ Bahaeddin Ögel, *Sino-Turcica Çingiz Han'ın Türk Müşavirleri*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2002, s. 214; Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981, s. 263-264.

Moğol Hanlarının hangi dine inanırlarsa inansınlar tüm insanlara hoşgörü ile yaklaşarak, çok uluslu ve çok kültürlü devletlerini ayakta tutmaya çalışmış oldukları anlaşılmaktadır.

Cengiz Han henüz hayatta iken, gittikçe büyüyen bu çok uluslu devletini bir arada tutabilecek en uygun aday olarak Ögedey'i seçmiş ve devletin idaresine onu tayin etmişti. Zira Cengiz Han, Ögedey'in kardeşlerine nazaran daha mülayim ve farklı kültürlere sahip çok sayıdaki halkı idare edebilecek karakter özelliklerine diğer kardeşlerinden daha fazla sahip olduğunu düşünüyordu.³¹ Ögedey, Cengiz Yasası'na bağlı olmakla birlikte Müslümanlara da Hristiyanlara da Budistlere ve Şamanistlere de eşit mesafede durmayı tercih ediyordu. Bu özelliğine dair özellikle Cüveynî'de çok sayıda örneklere yer verilmektedir.³²

Ögedey'in halefi büyük Hakan Güyüg'ün de Hristiyanlık dünyası ile bağlarının bulunduğu, ayrıca onun topraklarında Türk Nestürîlerin misyonerlik faaliyetlerinin olduğu bilinmektedir. Avrupa, Müslümanlara karşı onunla ittifak akdetmek istiyordu. Bu maksatla Papa, Fransa Kralı IX. Louis ve hakan birbirlerine elçiler gönderdiler. Fransisken Rahip Plano Carpini ve Rubruck, Ermeni I. Haiton daha sonra Marco Polo ve başkaları seyahatnameleri ile Moğol münasebetleri hakkında hayli açıklamalarda bulunmaktadırlar. Tasarlanan ittifaktan bir netice elde edilemedi. Bununla ilgili engellerden biri, Möngge'nin Fransa kralını kendi vassalı sayması teklifi idi.³³ 1251-1259 yılları arasında Moğol İmparatorluğu'nu Cengiz Han'ın torunu Möngge Han yönetmektedir. 1253 yılının sonlarına doğru bir papaz olan Rubruck Fransa kralı IX. Louis'in elçisi olarak Moğolistan'a gelir. Rubruck, Han'ın önünde Tanrı'ya inandığını ve bunu yaymak için geldiğini söyler. Han'da, "Sizi önce yarışmaya alalım" diyerek buluşmayı sonlandırır.

³¹ Ata-Melik Cuveyni, *Çingishan-İstoriya zavoyevatelya mira*, haz., E. E. Haritonova, Moskva: Magister-Press, 2004, s. 121.

³² Ata-Melik Cuveyni, *Çingishan-İstoriya zavoyevatelya mira*, ilgili diğer sayfalar.

³³ László Rasonyi, *Tarihte Türklük*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1993, s.183. Özellikle Papaların Moğolları Hristiyanlığın hizmetine kazandırmak için gönderdikleri misyonerlerden iki örnek ve raporları için ayrıca bkz. Simon De Saint Quentin, *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*, çev., E. Özbayoğlu, Antalya: Daktav Yayınları, 2006; Ricoldus De Monte Crucis, *Doğu Seyahatnamesi Bir Dominiken Keşişin Anadolu ve Ortadoğu Yolculuğu*, çev., A. D. Altunbaş, İstanbul: Kronik Yayınları, 2018.

Moğol Hanı'nın bahsettiği yarışma hakkındaki bilgiler şu şekildedir: Moğollar her çeşit yarışmayı çok sevdiklerinden dinler arasında da zaman zaman yarışmalar düzenlerler. Dini yarışmalar genelde üç yargıç önünde olur: bir Hristiyan, bir Müslüman ve bir Budist. Bu sefer yarışma Han'ın buyruğunu yerine getirmek üzere Rubruck'u Müslüman ve Budist din adamlarıyla yarıştırmak için düzenlenir. Üç dinden yetkililer resmi giysileriyle Moğol bozkırlarındaki büyükçe bir çadırda bir araya gelirler. Hiçbir zaman bir araya gelemeyen değişik Hristiyan mezheplerden papazlar bu yarışma için birlik olurlar. Üstelik Budistlere karşı Müslüman din adamlarıyla da iş birliği yaparlar.

Yarışma başlayınca Rubruck İncil'den ayetler okur ve Tanrı'yı sevmeye ilişkin Hristiyanlığın buyruklarının önemine vurgu yapar. Bunun üzerine Müslüman bir vaiz, *"Buyruklarını bildiğin Tanrı'nın cennetinde hiç buldunuz mu?"* diye sorar. Fakat yanıt alamaz. Yarışma iyilik ve kötülük, Tanrı'nın varlığı, hayvanların ruhları, öldükten sonra tekrar dünyaya dönme, şeytanı Tanrı'nın yaratıp yaratmadığına ilişkin konularla sürüp gider.³⁴

Karakurum'da dini yarışmalar gerçekleştirilirken, Orta çağ Avrupasında da din adamları birbirlerini boğazlamak ya da canlı canlı yakmakla uğraşmaktadırlar. Örneğin, yarışmada Rubruck'un ter döktüğü hemen hemen aynı günlerde, ülkesinin kralı IX. Louis (1226-1270), Musevilerin kanun ve tefsir kitabı olan Talmud'u ve el yazması 12.000 kadar kitabı toplatıp yaktırır.³⁵ Böylesi büyük başarılarından (!) dolayı kilisesi onu azizler düzeyine çıkarır ve adı artık St. Louis olur.

Yarışmadan iki üç gün sonra Möngge Han, Rubruck'un, ülkesine geri dönmesini ister. Bu arada da bu papaz aracılığı ile Avrupalı yöneticilere şu iletileri gönderir: *"Ben bir dine bağlı değilim. Biz Moğollar Tanrı'nın varlığına inanırız. Tanrı elimizde farklı parmaklar yarattığı gibi, insanlığın önüne de farklı yol ve yöntemler koymuştur. Size kutsal kitaplar göndermiş ve fakat siz Hristiyanlar onlara uymazsınız, adalet yerine parayı tercih edersiniz. Başka dinlere*

³⁴ Giovanni da Pian del Carpine. *Puteşestvoiya v vostočniye strani Plano Karpini i Gil'yoma Rubruka*, Red. N. P. Şastina, Gos. izd. geograf. lit., Moskva, 1957, s.169-171.

³⁵ Jacob Reader Marcus ve Marc Saperstein, *The Jew in the Medieval World. A Source Book: 315-1791*, Hebrew Union College Press, 1999, s.163.

yaşama hakkı tanımazsınız. Tanrı Moğollar'a kutsal insanlar Şamanlar göndermiştir. Bakınız barış içinde yaşıyoruz biz. Bizde tüm dinlere özgürlük vardır. Fakat yönetimde onlara kesinlikle yer yoktur.”³⁶

Benzer politikanın örneğini yine Kubilay Han'ın sarayında da görmek mümkündür. Nitekim Pekin'de çeşitli dinlere mensup memurların Kubilay Han'ın ve ardıllarının hizmetinde görev aldıklarına dair pek çok malumata kaynaklarda tesadüf edilmektedir. Ünlü İtalyan Seyyah Marco Polo, Maliye bakanı Buharalı Seyyid Acal ve Ahmet Benaketi gibi insanları bu anlamda zikredebiliriz. Yine Kubilay Han'ın sarayında farklı dinlerin temsilcilerini sarayında ağırlayarak, bunlar arasında münazaralar düzenlemesi de din politikasına dair önemli işaretlerden birisidir. Her ne kadar Kubilay Budizm'e daha fazla sempati duysa da imparatorluğun çok uluslu ve çok kültürlü yapısını bildiğinden Cengiz Han'ın siyasetini devam ettirmeyi doğru bulmuştur.

İSLAMİYET VE MOĞOL İMPARATORLUĞU

Moğol İmparatorluğu'nun en batı yani en uzak ucunda Altın Orda Hanlığı yer almaktaydı. Bulunduğu bölge itibariyle daha ziyade Müslüman ve Hristiyan unsurların daha yoğun olarak yaşadığı topraklarda kurulmuştu. Berke Han zamanında Altın Orda topraklarında şehir kültürü Buhara ve Ürgenç tesiri altında gelişmeye başladı. Bu da Şamanizmin yanı sıra, İslamiyet ve Hristiyanlığın Altın Orda halkı arasında yayılmasına imkân sağladı. Altın Orda Hanları da Berke Han'dan itibaren İslamiyet'i kabul etmeye başlamış -arada Tohta Han hariç olmak üzere- Özbek Han ile devletin resmi dini olarak İslamiyet'i benimsemişlerdir.³⁷

Cüci oğulları her ne kadar genellikle İslamiyet'i kabul etseler ve hatta resmi din olarak gelişip, yayılmasını destekleseler de hanlığı oluşturan diğer dinlere mensup halkları dışlamamış, tam tersine varlıklarını sürdürebilmeleri için destek olmuşlardır. 1333-1334 yılları arasında Altın Orda topraklarını ziyaret eden ünlü Arap Seyyahu İbn Battuta, özellikle

³⁶ Carpine, *Puteşestviya v vostoçniye strani*, s. 173-174.

³⁷ SMİZO, T. I, s. 174.

Kırım ve çevresindeki Hristiyanlar (Cenevizliler) ile kiliselerinden bahsettikten sonra Saray şehri hakkında: “Şehirde on üç büyük Cuma camii var. Küçük namazgâhları ise sayılamayacak kadar çok! Hanedan üyesi Moğolların bir kısmı Müslümandır. Ayrıca Âs (Oset) denen bir ırk var ki hepsi Müslümandır. Kıpçak, Çerkez, Rus ve Rumlar da yaşıyor burada. Onlar ise Hristiyandır. Bu taifelerin her biri kendine ait bir semtte oturuyor. Her taifenin kendine ait çarşıları var” şeklinde bilgiler vermektedir.³⁸ Görüldüğü üzere Altın Orda başkentinde her dine mensup halka kendi dini hayatlarını rahatça yaşayabilecekleri mahalleler de kurulmuştur.

Altın Orda, din serbestliği bakımından yalnız müsamaha ile kalmayıp, Ortodoks kilisesinin koruyucusu idi. Metropolitler kilise haklarına ve kilisenin mülklerine dokunulmazlığı sağlayan yarlıkları (fermanları) hanlardan aldılar. Kilise mülküne tecavüz, ölümle cezalandırılıyordu. Hristiyan dini ile alay edenler de aynı şekilde ağır cezaya çarptırılıyordu. Bu himaye dolayısıyla kilise, mimarlık, ikon ressamlığı ve dinî edebiyat bakımından çok gelişti. Rus din adamlarına daima saygı gösterilirdi.³⁹ Berke, 1261’de Saray’da piskoposluğu kendisi kurdu. İlk piskopos Theognost’u, Mengü-Timür birkaç defa elçi olarak gönderdi. Papazlar vergi ödemekten de muaftılar ve ancak metropolite karşı sorumlu idiler. Bir yarlıkta “Bu insanlar bize duaları ile yardım ediyorlar ve ordumuza kuvvet sağlıyorlar” denmektedir. Metropolitlik Altın Orda’nın menfaatlerini Rus prenslerine karşı da koruyordu.⁴⁰ Dolayısıyla bu durum iki taraf açısından da faydalı bir iş birliği olarak karşımıza çıkmaktadır.

SONUÇ

Bütün bu anlatılanları Cengiz Han tarafından ortaya konulan temel devlet politikası açısından değerlendirdiğimizde Cengiz Han Moğolları, idare ettikleri topraklardaki hâkim kültürün etkin unsuru olarak bölgenin dinine yabancı kalmamışlardır. Nitekim Moğol İmparatorluğu’nun bakiyeleri olan

³⁸ Ebü Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, çev., A. Sait Aykut, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005, s. 342.

³⁹ A. P. Grigoryev, *Sbornik hanskih yarlıkov russkim metropolitam*, Sankt-Peterburg: İzdatelstvo S.-Peterburgskogo Universiteta, 2004, s. 41, 47, 49.

⁴⁰ Rasonyi, *Tarihte Türklük*, s. 225-226.

Altın Orda, İlhanlı ve Çağatay Hanlıkları'nda genellikle İslamiyeti, bazen de Hristiyanlık ve Budizm'i tercih ederken, Pekin'de ikamet eden Moğol Kağanları ise genellikle Budizm'i tercih etmişlerdir. Ancak yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Moğol Hanları hangi dine inanırlarsa inansınlar her dine hoşgörü ile yaklaşarak, çok uluslu ve çok kültürlü devletlerini ayakta tutmaya çalışmışlardır. Büyük Moğol İmparatorluğu döneminde Moğol Hanları ataları Cengiz Han'ın bütüncül dünya tasavvurunun gerçekleşmesi amacıyla uyguladıkları politikalarla, Büyük Moğol İmparatorluğu'nun ortadan kalkmasından sonra da Avrasya'da kurulan hanlıklar vasıtasıyla bölgenin en önemli siyasî ve ekonomik gücü olarak varlıklarını devam ettirmişlerdir.

Cengiz Han kazanmış olduğu askerî ve siyasî başarıları, adalet, liyakat, sadakat ve vefa ilkelerinden hiçbir zaman vazgeçmemiştir. Bu ilkeler sayesinde dünyanın gelmiş geçmiş en büyük kara imparatorluğunu kurmaya muvaffak olmuştur. Cengiz Han'ın dünya tarihinde bırakmış olduğu iz, bugün hala tam anlamıyla tarihçiler tarafından ortaya konulamamıştır. Özellikle bütüncül dünya düzeninin tesisi noktasında siyasî ve iktisadî bakışı, gerek güvenlik stratejileri açısından aldığı önlemler, gerekse de Gerege (paiza) ile sağladığı serbest geçiş üstünlüğü gibi çağının ötesindeki politikaları ile tarihteki izini ve etkisini asırlardır devam ettirmektedir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Alinge, Curt. *Moğol Kanunları*. çev., Coşkun Üçok. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1967.
- Ata-Melik Cuveyni. *Çingishan-İstoriya zavoyevatelya mira*. haz., E. E. Haritonova. Moskva: Magister-Press, 2004.
- Bartold, Vasilii Vladimiroviç. *Soçineniya, T. I. Turkestan v epohu mongol'skogo naşestviya*. Moskva: İzdatelstvo Vostoçnoy Literaturı, 1963.
- Banzarov, Dorzhi. "Paize, ili metalliçeskiye doşeçki s povelenyami mongol'skih hanov". *Sobranie soçineniy-Buryat-Mongol'skiy nauçno-issledovatel'skiy institut kul'turi*. Moskva: İzd. AN SSSR, 1955.
- Carpine, Giovanni da Pian del. *Puteşestviya v vostoçniye strani Plano Karpini i Gil'yoma Rubruka*. Red. N. P. Şastina, Gos. izd. geograf. lit., Moskva, 1957.
- Clavijo, Ruy González de. *Dnevnik puteşestviya v Samarkand ko dvory Timura (1403-1406)*. haz., İ. S. Mirokova, Moskva: İzd. Nauka, 1990.
- Crucis, Ricoldus De Monte. *Doğu Seyahatnamesi Bir Dominiken Keşişin Anadolu ve Ortadoğu Yolculuğu*. çev., A. D. Altunbaş. İstanbul: Kronik Yayınları, 2018.
- Damir İshakov ve İ. L. İzmailov. *Etnopolitiçeskaya iztoriya tata*, Kazan: İzd. İman, 2000.
- Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî. *İbn Battûta Seyahatnâmesi*. çev., A. Sait Aykut. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005.
- Fedorov-Davydov, German. *Obşestvennyy stroi Zolotoy Ordı*. Moskva: İzd. Moskovskogo universiteta, 1973.
- Grekov, Boris Dmitrievich ve Alexander Yuriyeviç Yakubovski. *Zolotaya Orda i yeyo padeniye*. Moskva-Leningrad: İzd. AN SSSR, 1950.
- Grigoryev, A. P. *Sbornik hanskikh yarlıkov russkim metropolitam*. Sankt-Peterburg: İzdatelstvo S.-Peterburgskogo Universiteta, 2004.
- Grousset, Rene. *Bozkır İmparatorluğu Atilla-Cengiz Han-Timur*. çev., M. Reşat Uzmen. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1980.
- Kalan, Ekrem. *Zolotaya Orda (Ulus Cuçi) i strani Vostoka: torgovo-ekonomiçeskiye vzaimootnoşeniya vo vtoroi polovine XIII-XIV vv.* Kazan: İnstitut istorii im. Ş. Marcani AN RT, 2012.
- Kalan, Ekrem. "XIII.-XIV. Yüzyıllarda Kuzey İpek Yolu ve Altın Orda Hanlarının Ticaret Politikası". *Avrasya Etüdleri*, 45 (2014): 43-62.
- Kalan, Ekrem. "Orta Çağ'da İpek Yolu'nda Diplomat ve Ajan Olarak Tüccarlar". *Yükselen İpek Yolu II. Cilt İpek Yolu'nda Bilgi ve Siyaset*. haz., Fahri Atasoy. Ankara: Türk Yurdu Yayınları, 2016: 185-190.
- Liu, Xinru. *The Silk Road in World History*. New York: Oxford University Press, 2010.

- Marco Polo. *Kniga Marko Polo*. Moscow: Izdatelstvo Geograficheskoi Literatury, 1955.
- Marcus, Jacob Reader ve Marc Saperstein. *The Jew in the Medieval World. A Source Book: 315-1791*. Hebrew Union College Press, 1999.
- Narshakhi. *The History of Bukhara*. çev., Richard N. Frye. Cambridge-Massachusetts: The Mediaeval Academy of America, 1954.
- Ögel, Bahaeddin. *Sino-Turcica Çingiz Han'ın Türk Müşavirleri*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yatıncılık, 2002.
- Ölziidolgor, D. *Mongol ulsın töriin tamga*. Ulaanbaatar, 1999.
- Pegolotti, Francesco Balducci. *La Pratica Della Mercatura*, haz., A. Evans. Massachusetts: Medieval Academy of America, 1936.
- Piriyev, Vagif Ziiâddin oğly. "Muhammad ibn Hinduşah Nahçivani o nekotorih voprosah organizatsii torgovli". Blijniy i Sredniy Vostok: Tovarno-denejniye otnoşeniya pri feodalizme. Moskva: Nauka, 1980.
- Rachewiltz, I. de. "Hsi-yu lu by Yeh-lü Ch'u-ts'ai". *Monumenta Serica-Journal of Oriental Studies*. 21 (1962): 1-128.
- László Rasonyi. *Tarihte Türklük*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1993.
- Quentin, Simon De Saint. *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*. çev., E. Özbayoğlu. Antalya: Daktav Yayınları, 2006.
- Raşid Ad-Din. *Sbornik Letopisey Tom III*. haz., A. K. Arends. Moskva-Leningrad: İzd. AN SSSR, 1946.
- Raşid Ad-Din. *Sbornik Letopisey Tom II*. haz., Yu. P. Verhovskiy. Moskva-Leningrad: İzd. AN SSSR, 1960.
- Rtveladze, Édvard Vasil'evich. *Tsivilizatsii, gosudarstva, kulturni Tsentral'noi Azii*. Taşkent, 2005.
- Sbornik materialov, otnosyaşihşya k istorii Zolotoi Ordu (SMİZO)*. T. I İzvleçeniya iz soçineniy arabskih sobrannıye V.G. Tizengauzenom. Sankt Peterburg: Tip. İmp. AN, 1884.
- Togan, Zeki Velidi. *Umumî Türk Tarihine Giriş*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981.
- Yemanov, A. G. *Sever i Yug s istorii kommertsii: na materilah Kafı XIII- XV vv.*, Tümen: İzd. Pytpa, 1995.
- Yurchenko, A. G. *Kniga Marko Polo: zapiski puteşestoennika ili imperskaya kosmografiya*. SPB, 2007.
- Yuvalı, Abdulkadir. *İlhanlılar Tarihi I: Kuruluş Devri*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1994.